

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

УМБЕРТО ЕКО

ПОВНИЙ НАЗАД
ГАРЯЧІ ВІЙНИ
І МЕДІЙНИЙ ПОПУЛІЗМ

Харків
«ФОЛІО»

I. ВІЙНА, МИР І НІ ТЕ НІ СЕ

Кілька міркувань про війну і мир¹

На початку 1960-х років я був співзасновником італійського Комітету за ядерне роззброєння й учасником кількох маршів за мир. Прошу мати це на увазі. Додам, що все життя я був пацифістом (залишаюся ним і зараз). Водночас повідомляю, що маю намір у цій книзі лаяти не лише війну, а й мир. Прошу набратися терпіння і послухати, за що сваримосся.

Про кожен новий конфлікт, починаючи з війни в Перській затоці, я написав по нарису й тільки після цього збагнув, що від війни до війни змінював саму суть уявлення про війни загалом. Схоже, що поняття про війну, яке перебувало більш-менш постійним із часів давніх греків дотепер (незалежно від розвитку бойової техніки), за останнє десятиліття змінювало свою суть щонайменше тричі.

Повторюватиму уривки зі статті «Осмислюючи війну», опублікованій у збірці «П'ять есе на теми етики». У тій статті йдеться про першу війну у Затоці. Старі думки знаходять новий вимір.

Від праправійни до холодної

До чого зводився в усі віки сенс тих воєн, які ми називатимемо праправійнами? Війна мала приводити до перемоги над супротивником і щоб поразка останнього давала вигоду переможцю.

¹ Alcune riflessioni sulla guerra e sulla pace. Виступ у Мілані у Спільноті святого Егідія, липень 2002 р.

Вороги розвивали свої стратегії, захоплюючи зненацька супротивників, заважаючи їм розвивати їхні власні стратегії. Кожна сторона погоджувалася зазнавати шкоди — тобто втрачати людей убитими, — аби тільки супротивник, втрачаючи людей убитими, зазнав ще більшої шкоди. Для цього докладали всіх можливих зусиль. У грі брали участь дві сторони. Нейтралітет інших сторін плюс умова, що нейтральні сторони не зазнають від війни збитків, а, навпаки, навіть отримують часткову вигоду, були обов'язковими для свободи маневру тих, хто воює. Так, ось іще. Я забув назвати останню умову. Треба було усвідомлювати, хто твій ворог і де він перебуває. Тому здебільшого конфлікти вибудовувалися за принципом фронтальності й охоплювали дві (або більше) пізнані території.

У наш час ідея «світової війни», здатної торкатися навіть суспільства без історії — таких, як племена Полінезії, — дала той результат, що неможливо стало відмежовувати нейтральні сторони від тих, що воюють. А оскільки існують і атомні бомби, то хоч би хто брав участь у конфлікті, у підсумку постраждає вся наша планета.

З цих причин праправійна переродилася в неовійну, перед тим пройшовши через стадію холодної війни. Холодна війна створювала напругу мирної войовничості (войовничого світу). Ця рівновага, що спирається на страх, гарантувала певну стабільність у центрі системи. Система давала змогу й навіть заохочувала маргінальні праправійни (В'єтнам, Близький Схід, Африка тощо). Холодна війна, по суті, забезпечувала мир першому та другому світам ціною деяких сезонних або ендемічних воєн у третьому світі.

Неовійна в Перській затоці

З розпадом радянської імперії зникли підстави для холодної війни, але здобули видимість війни, що ніколи не припинялися, третього світу. Захоплення Кувейту мало продемонструвати,

що просто необхідно вдаватися на певному етапі до традиційної війни (як багато хто пригадує, тоді навіть аргументували цю необхідність прикладом Другої світової війни, що, мовляв, якби Гітлера зупинили вчасно, не віддали б йому Польщі, світового конфлікту не виникло б). Але незабаром виявилось, що війна відбувається вже не лише між двома головними сторонами. Виявилось, що свавілля щодо американських журналістів у Багдаді блідне проти свавілля щодо багатьох мільйонів проіракськи налаштованих мусульман, які проживають у країнах антиіракської коаліції.

У війнах давніх-давен потенційних ворогів зазвичай інтернували (або вбивали). Свій співвітчизник, який із ворожої території допомагав ворогові, наприкінці війни потрапляв на шибеницю. Ми ще пам'ятаємо, як англійці повісили Джона Еймері¹, який виступав проти рідної країни по фашистському радіо, і що лише всесвітня популярність і заступництво інтелігенції всієї планети врятували Езру Паунда² від страти — його не знищили, а оголосили божевільним.

У чому ж було новаторство неовійни?

У неовійні складно второпати, хто ворог. Усі іракці? Усі серби? Кого ж убиваємо?

Неовійна не фронтальна. Неовійна не могла структуруватися фронтально через саму природу наддержавного капіталізму. Іраку постачали зброю західні заводи — аж ніяк не через

¹ Джон Еймері (1912–1945) — британський колабораціоніст, творець британських формувань військ СС під час Другої світової війни.

² Езра Вестон Луміс Паунд (1885–1972) — відомий американський поет-модерніст, який підтримував режим Муссоліні. Проводив активну пропаганду фашистського устрою та корпоративної економічної системи, розсилаючи по кількасот листів на рік, виступаючи з промовами й публікуючи статті. 1943 року вашингтонський суд оголосив Паунду обвинувачення в державній зраді. Його заарештували партизани й передали американській владі в Генуї. Смертну кару звинуваченому замінили на перебування в божевільні.

помилку; і не через помилку через десять років після Іраку західна промисловість постачала зброю талібам. До того підводила логіка розвиненого капіталізму: ситуація не піддавалася контролю окремих держав. Хочу нагадати один епізод, начебто неважливий, але показовий.

Несподівано виявилось, що наші західні військові літаки тривалий час кидали бомби на танкову або льотну базу Саддама Гусейна і стерли цю базу в порошок, після чого з'ясувалося, що це не база, а макет військового об'єкта для відволікання, і що його законно продали Саддаму.

На праправійнах наживалися військові заводи країн, що брали участь у конфронтації. А на неовійнах наживаються міжнародні корпорації, у яких є інтереси й із того, і з іншого боку барикад (якщо, звісно, барикади хоч якось можна розглядіти). Але різниця ще виразніша. На праправійнах жирували виробники гармат, і їхні надприбутки перекривали збитки від тимчасового припинення торгових обмінів. А неовійна, хоча виробники гармат на ній так само жиріють, доводить до кризи (в масштабах усієї планети!) індустрію авіатранспорту, розваг, туризму та засобів масової інформації: вони втрачають комерційну рекламу, й узагалі підривається індустрія надмірностей, двигун прогресу, від нерухомості до автомобілів. Під час неовійни одні види економічної влади впадають у суперечність з іншими видами, і логіка їхніх конфліктів виявляється потужнішою за логіку національних держав.

Саме із цієї причини, як я казав, неовійна загалом не може бути тривалою, тому що в затяжному варіанті вона шкідлива для всіх сторін і не корисна жодній. Але не тільки логіка міжнародних промислових корпорацій під час неовійни виявилася істотною, ніж логіка держав. Так само пріоритетними виявилися потреби масової інформації з її специфічною новою логікою. Під час війни в Затоці вперше склалася ситуація, що стала типовою: західні масмедіа стали рупором антивоєнної пропаганди, що виходила не лише від західних

пацифістів, очолюваних Папою Римським, а й від послів і журналістів з арабських держав, які симпатизували Саддаму.

Засоби масової інформації регулярно надавали мікрофони опонентам (тоді як, за ідеєю, мета будь-якої та всілякої політики воєнного часу — зупиняти ворожу пропаганду). Слухаючи супротивника, громадяни країн, що воювали, ставали менш лояльними до своїх урядів (тоді як Клаузевиц¹ навчав, що умова перемоги — моральна єдність сторін, які воюють).

У всіх колишніх війнах населення, вірячи в мету війни, мріяло знищити супротивника. А тепер навпаки, інформація не лише підриває віру населення в мету війни, а й викликає співчуття до ворога, що гине. Смерть ворогів із далекої неясної події перетворюється на нестерпно наочне видовище. Війна в Перській затоці стала першим в історії людства конфліктом, під час якого населення країни, що воювала, шкодувало своїх ворогів.

(Дещо схоже відбувалося вже за часів В'єтнаму, але тоді думки висловлювали в особливих, відведених для цього місцях, переважно периферійних, і озвучували їх в Америці винятково гурти радикалів. За часів В'єтнаму посол хошімінівського уряду або пресаташе генерала Во Нгуєн Зіапа не мали можливості виступати на Бі-бі-сі. Журналісти не вели репортажі у прямому ефірі з ханойського готелю. А Пітер Арнетт в іракську війну промовляв просто з готелю в Багдаді.)

Інформація пускає ворога в чужі запілля. Саме під час війни у Затоці світ усвідомив: ворог є в запіллі в кожного. Навіть якщо заглушити всю масову інформацію, нові технології цього зв'язку не дають. Жодному диктатору не під силу зупинити світовий потік комунікації, який поширюється такими самими технологічними мініінфраструктурами, без яких і сам диктатор як без рук. Потік комунікації виконує ту саму функцію, яку

¹ Карл Філіп Готліб фон Клаузевиц (1780–1831) — пруський генерал, військовий реформатор і військовий теоретик.

за традиційних війн виконували секретні служби: нейтралізує розрахунок на випередження. А що це за війна, у якій супротивника неможливо випередити? Неовійна узаконює всіх Мата Харі й допускає братання з ворогом.

За столом за часів неовоєн стільки потужних гравців, що гра відбувається за правилами «всі проти всіх». Неовійна — не з тих процесів, де мають значення розрахунки й наміри гравців. Через кількість факторів могутності (починалася епоха глобалізації) війна в Перській затоці набула непередбачуваних аспектів. Розв'язка могла виявитися прийнятною для якоїсь зі сторін, але загалом у тій війні *програвали всі*.

Кажучи, що конфлікт на якійсь стадії нібито завершився на користь однієї зі сторін, ми виходимо з ідеї, що конфлікт узагалі здатен завершитися. Але ж завершення було б можливим, якби війна залишалася, за Клаузевіцом, продовженням політики іншими засобами: тобто війна закінчувалася б, коли досягали бажаної рівноваги й можна було б повертатися просто до політики. Однак дві великі світові війни XX століття продемонстрували, що політика післявоєнного періоду завжди і повсюдно — це продовження (будь-якими засобами) процесів, започаткованих війною. Хоч би як завершувалися війни, вони призведуть до всеосяжних перетрусів, що загалом не зможуть задовольнити всіх, хто воював. Тож будь-яка війна продовжиться у формі тривожної політичної й економічної нестабільності ще на кілька десятиліть, не забезпечивши жодної іншої політики, крім *войовничої*.

З іншого боку, а коли було інакше? Припускати, ніби війни Античності приводили до розумних результатів (тобто кінцевої стійкості) — отже, вірити за Гегелем, ніби історія має напрямок. Ні з даних історії, ні з простої логіки не впливає, що лад у Середземномор'ї після Пунічних війн чи в Європі після Наполеона став стійкішим. Цей лад цілком можна розглядати як нестійкий, що міг би бути набагато стійкішим, якби його не розхитала війна. Що з того, що людство десятки тисяч років

використовує війну як панацею від нестійких геополітичних станів? Ті самі десятки тисяч років людство застосовує як панацею від депресії наркотики й алкоголь.

Подальші події засвідчили, що мої тодішні роздуми не були порожніми. Погляньмо, що сталося після війни в Затоці. Сили західного світу звільнили Кувейт, але потім зупинилися, оскільки не могли собі дозволити дійти до повного знищення супротивника. Рівновага, що склалася після цього, не так уже відрізнялася від ситуації, що спровокувала весь конфлікт. Залишалася колишня проблема: ліквідувати Саддама Гусейна.

Річ у тім, що неовійна в Затоці вивела на передній план абсолютно нове питання, не властиве не тільки логіці, не тільки динаміці, а й самій психології праправійн. Нормальною метою праправійн було знищення якомога більшої кількості ворогів — за згодою, щоб поплатилися життям також чимало своїх. Великі полководці минулих часів ночами після битв виходили на поля битв, усіяні мертвими кістками, і нітрохи не дивувалися, що половина полеглих були їхніми власними солдатами. Смерть своїх воїнів відзначали вшануваннями та зворушливими церемоніями, створювали культ слави полеглих героїв. Смерть супротивників сприймали як свято. Цивільне населення у своїх будинках мало тріумфувати й упиватись звістками про кожного вбитого ворожого солдата.

Під час війни в Затоці оформилися два нові принципи: (I) неприпустима смерть жодного з наших та (II) бажано знищувати якнайменше ворогів. Щодо знищення ворогів ми пригадуємо, як існувала порядна манірність і навіть лицемірство, оскільки в пустелі іракці все ж гинули в гігантській кількості, але й те, що їх не показували з урочистістю та радістю, само собою визначально. Так чи інакше, для неовійни стало характерно намагатися не винищувати населення, ну хіба що випадково, бо якщо вбивати надто багато цивільних, нарвешся на несхвалення міжнародних медіа.

Крокуючи задки	3
I. ВІЙНА, МИР І НІ ТЕ НІ СЕ	10
Кілька міркувань про війну і мир.	10
Від праправійни до холодної.	10
Неовійна в Перській затоці	11
Неовійна в Косово	18
Афганістан	19
Можливий хрестовий похід. Сценарій	24
Загальний мир.	30
Локальні замирення.	34
Любити Америку, але й улаштовувати марші миру.	35
Сценарій для Європи	41
Вовк та ягня. Риторика безсовісності	48
Норберто Боббіо: переглянуте уявлення про призначення вченого	71
Просвітництво та здоровий глузд	86
Від гри до карнавалу	91
Втрачена затишність приватного життя.	97
Про політкоректність	110
Про приватні школи	119
Наука, технологія та магія	124
II. ХРОНІКИ ДЕСПОТИЗМУ	135
По кому подзвін.	
Заклик 2001 року до морального референдуму	135
Виборча кампанія 2001 року та прапракомуністичні технології	140
Про популізм у медіа	148
Ім'ям італійського народу	148
Чи задиратися з Берлусконі?	150
Очі дуче.	164

Пташок шкода	168
Що йому робити в парламенті?	171
Популізму — так, мітингам — ні!	172
Як укласти угоду зі стародавніми римлянами	175
Ми й іноземці.	177
Сміття та банани	177
Гребе чи табанить?	179
Легко сказати.	182
Ми в Техасі, красунчику!	184
Попрацюємо ревізіоністами	187
Спогади моєї фашистської юності.	187
Очевидне-потайне	189
Гегемонія лівизни в культурі	191
Чи було краще, коли було гірше?	199
Паста «Кунігунда».	201
Доважок до лайна.	204
Хроніки останнього періоду імперії	206
III. ПОВЕРНЕННЯ ДО ВЕЛИКОЇ ГРИ.	210
Від Ватсона до Лоуренса Аравійського	210
Цю історію я вже чув.	210
Підготуватися, почитати	213
Аби воювати, потрібна культура	215
Перемагає і той, хто не має рації	218
Хроніки Великої гри	220
Слова — каміння.	223
Війна слів	223
Ті, хто «розуміє» бен Ладена	225
Фундаменталізм, інтегралізм, расизм	228
Громадянські війни, опір і тероризм	231
Повернення в сімдесяті роки.	234
Камікадзе й асасини	239
IV. ПОВЕРНЕННЯ ДО ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ.	242
Священні війни, пристрасть і розум	242
Торг у поліетнічному суспільстві	256
Трансляція з Єрусалима	261
Міс, фундаменталісти та прокажені	268
Що робити з преадамитами?	271

V.	«ПОВНЕ ЗІБРАННЯ» І ТЕ, ЩО В НЬОГО НЕ ПОМІСТИЛОСЯ.....	275
	Коріння Європи	275
	Розп'яття, інструкція для користувача	278
	Про душу зародків	283
	Випадковість і Промисел	286
	Руки геть від Мого Сина!	289
	Ті, хто вже не вірить у Бога, вірять в усе поспіль	293
	Вірять у Нульовий рік	293
	Вірять в алхімію	295
	Вірять отцю Аморту	298
	Вірять у екстрасенсів	301
	Вірять у тамплієрів	303
	Вірять Дену Бравну	306
	Вірять у Переказ	309
	Вірять у Гермеса Трисмегіста	312
	Вірять у Третю таємницю	315
	Позиція Церкви щодо цивільного шлюбу, і що каже на цю тему кардинал Руїні	317
	У якому сенсі релятивізм?	320
VI.	ЗАХИСТ РАСИ	322
	Італійці — антисеміти?	322
	Змова	325
	У мене самого є друзі... ..	328
	Вона сама має друзів	330
VII.	НУ ХОЧ РОЗВАЗИМОСЯ, ЧИ ЩО	334
	Дар постбачення	334
	Як обирають президента	336
	Ось гарна гра	338
VIII.	СУТІНКИ ПОЧАТКУ ТИСЯЧОЛІТТЯ	341
	Сон	341
	На плечах велетнів	345
	Про плюси і мінуси смерті	372
	Безтурботний відхід	373